

Egy mondatípus példázata

Jung Károly: *Mióta tisztelik az öregeket? Az öreg emberek megölésének megszűnéséről szóló népi elbeszélések (AaTh 981) a magyar prózaepikában.* = *Hid*, 66. évf. 2002. június. 771–792. p.

Egy délvidéki szerb nyelvű múzeumi évkönyv lapjain bukkant a szerző a Degrel István gyűjtötte rövid közleményre, melynek témája : az öreg emberek megöléséről szóló hagyomány a torontálvásárhelyi magyarok körében. A közleményben egy kerek, Gyülvészi Katalin által 1951-ben, szépen elmondott mondaszerű mese is olvasható egy fiúról, aki-ben olyan erős volt a gyermeki szeretet, hogy megszegve a régi szokást és a királyi parancsot, nem veszejtette el öreg édesapját. Később aztán éhínség idején az öregember által ör-zött tudás mentette meg a népet a pusztulástól. Ettől kezdve – a monda szerint – szűnt meg az öregek megölését kimondó törvény; s attól fogva tisztelték az öregeket.

Degrel István 1951-es gyűjtésének bevezetőjében azonnal elhelyezte a mondat az öre-gek megölését tárgyaló irodalom kontextusában. „Az öregek megöléséről szóló toron-tálvásárhelyi hagyomány e tradíció földrajzi elterjedését dokumentálja” – írja, s hivatko-zik Vojislav Radovanović terjedelmes tanulmányára, mely húsz évvel korábban jelent meg, és az egyik legalaposabb áttekintése a kérdésnek a délszláv irodalomban.

Jung Károly számára ez a tanulmány kiindulás volt annak a vizsgálatára, hogy az öre-gek megölésének kérdése alapján véve népköltészeti kérdés-e, vagy egyetemes etnoló-giai probléma, mely az egykoron valószínűleg gyakorolt közösségi szokás kései lecsapó-dása.

A délszláv szakirodalomban Sima Trojanović, a XIX. és XX. század fordulóján élt po-zitivistá néprajzkutató szinte élő gyakorlatra utaló adatokról számolt be a Balkán négy ré-giójában. Milenko Filipović (1902–1969) maga is gyűjtött ide vonatkozó szövegeket a harmincas években Macedóniában, Boszniában, Hercegovinában és a Vajdaságban. Tihomir Đorđević és Veselin Čajkanović tanulmányai szintén jegyzik a gerontoktónia hagyományait. A téma etnológiai és folklorisztikai kérdéskörének a délszláv néphagyom-ányban Bojan Jovanović szerb néprajzkutató szentelt külön monográfiát 1999-ben. Könyve, mely inkább esszéisztikus mű, azt igyekszik igazolni, hogy az öregek megölé-séről szóló, a történelem ösködébe vesző tradíció valójában képzeletbeli szertartások alapján létrejött népi elbeszélések kései lecsapódása.

Jung Károly nem foglal állást, hogy a gerontoktónia hitelességének kérdésében. Dol-gozatában a torontálvásárhelyi mondaváltozat helyét keresi a magyar és a nemzetközi folklórban.

A nemzetközi mesekatalógus AaTh 981. *Az elrejtett öregember bölcsessége megmen-ti a királyságot* szövegtípusának öt szlovén és hatvanegy szerbhorvát változatát tartja számon. Magyar változat a mesekatalógus szerint nem ismeretes. Jung Károly délszláv népi elbeszélés gyűjteményekben és az általa áttanulmányozott irodalomban további vál-tozatokra bukkant. Ezek alapján kísérli meg, hogy a torontálvásárhelyi magyar szöveg közelebbi változatait megjelje. Azok a variánsok érdekelték, amelyekben az öregember tanácsa alapján zsüpfedélből (vagy szalmából) kicsépeelt szemesgabona mentette meg a királyságot az éhínségtől. Vojislav Radovanović dél-szerbiai és macedóniai gyűjtésében talált néhányat, amelyek a torontálvásárhelyi szöveg közeli párhuzamának tekinthetők. A „zsüpfedeles” változat legközelebbi idegen párhuzama egy ukrán változat, amely N. N. Veleckaja orosz folklorista könyvéből került elő.

Mivel a magyar népmese-katalógus sem tud a típus (AaTh 981) magyar változatáról, a szerző a típusbokr magyar reprezentánsai után kutatva arra az eredményre jutott, hogy a

mondatípusnak mégiscsak vannak magyar változatai. A típusbokorhoz tartozik az AaTh980A. *A fél takaró*; AaTh980B. *Az öreg ember és a vályú*; AaTh 980C. *A hajánál fogva húzott apa*. Ezekben a magyar típusváltozatokban nem az öregek megöléséről, illetve ennek a szokásnak a megszüntetéséről van szó, hanem az öreg emberek iránti kegyetlen magatartásról; és minden változatban arról, hogy a fiú vagy a család rádöbben cselekedetének gyalázatos voltára, és az apát újra illő tiszteletben részesíti. Mivel e változatok többségét Torontálvásárhelytől nem is olyan távol jegyezték fel (Szeged környéke, Egyházaskér), továbbá a Torontálvásárhelyiek őseit Hódmezővásárhelyről telepítették a Dél-Bánságba a XVIII. század végén, vélhető, hogy a délvidéki változat ugyanabból a régióból ered, mint a típusbokor reprezentánsai. Hogy a Szeged–Hódmezővásárhely–Egyházaskér régióban a délvidéki szöveg (AaTh 981) változata nem ismeretes, az nyilván a gyűjtés kései voltával vagy hiányosságával magyarázható. Feltételezhető tehát, hogy a Gyűlvészi Katalin által elmondott szöveg nem délszláv közvetítéssel került a torontálvásárhelyi magyarok folklórájába, hanem az adatközlő még az anyjától hallotta, akinek a felmenői hódmezővásárhelyiek voltak.

A már említett „zsúpfedeles” változathoz társított hiedelem-párhuzamok gördítették tovább a kutatást. Egy magyarózdai szövegváltozat az új esztendő első napjának éjszakájához kötődik, amikor a hiedelem szerint megszólalnak az állatok, „akik”-nek a beszélgetését meghallván az éhező emberek megtudják, hogy a szalmában még rejtőzködnek búzaszemek. Elképzelhető tehát, hogy az (AaTh981) típus hanyatlásával került a történet alacsonyabb szintre, az „állatok beszéde” világába.

Hogy a zsúptetőben, a gondos cséplés ellenére, maradhattak gabonaszemek, egy szerelmi jósló eljárás adatai is utalnak. Ez utal egyébként az érintett kérdéskör felettebb öszetett voltára, és egyben arra, hogy a népi kultúra és benne a népköltészet nemzeti és nemzetközi összefüggéseinek kutatása még sok meglepetést tartogathat a kutatók számára. A felvidéki hiedelem szerint, ha az eladósorba lévő lányok fonó után guzsalyukkal megvergették a zsúptetőt, a kőtenyűkbe hullott magvakból jövődöbelijükre jósoltak.

A téma nyilvános bemutatása után – ha jókora vargabetűvel is – de visszajutott a szerző Magyarózdra, ahol is Horváth István örökítette meg egy magyar változatot, az „öregek megölése” motívumot tartalmazó Alsó-Fehér megyei (Erdély) variánst. 1981-ben Dobos Ilona egy széki (Erdély) adatközlőtől jegyezte le egy harmadik magyar változatot.

Végezetül a három változat alapján el lehet gondolkodni azon, hogy a vizsgált (AaTh 981) nemzetközi szövegtípus a mese, a monda vagy a példázat kategóriájába sorolható-e. Jung Károly az eredetmagyarázó mondák körében keresi a szöveg helyét. Úgy véli, hogy az öregek megölése kérdéskörének etnológiai és folklorisztikai szempontból több figyelmet kellene szentelnie a magyar néprajztudomány egészének. Miként az itt elemzett mondatípus példázhatja, nem teljesen kilátástalan a kutatást tovább folytatni.

Cholnoky Olga

Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár szláv anyaga

Szőke Lajos: Slavica az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban. – Szőke, Lajos: Slavica in the Archdiocesan Library of Eger. Eger, Molnár és Társa „2001” Nyomda és Kiadó Kft., 2001. 115 p.

Szőke Lajos, az egri Esterházy Károly Főiskola docense a Főegyházmegyei Könyvtár gazdag szláv anyagát az első világháború végéig tárgyalja a történelmi Magyarország keretei között, így számos magyarországi kisebbség művelődéstörténete szempontjából el-